

BALLÓ LÁSZLÓ

RÉGI VAS MEGYEI ÓRÁK, VASI ÓRÁSOK

III., BEFEJEZŐ RÉSZ

Attekintésünk következő részében egy újabb csoportba rendezve bemutatom a megyénkben található, külföldön készült műrecek egy jelentős részét, elsősorban Ausztria, illetve a Habsburg-birodalom területéről, **Johann Pachleitner gráci mester** már említett, tekintélyes méretű kandallóórájától – amelyhez maga Hefele tervezte az óraházat – **Johann Michael Hoser császári udvari órasmester** művéig, de még egy XVII. század végi francia órával is találkozhatunk, amely **a párizsi Charles Le Boeuf mester** műhelyében készült, aki a Napkirály mechanikusa volt. Tehát sok igen jeles és értékes darab gazdagítja városunk, megyénk óraipar-, illetve műgyűjtés-történetét napjainkban is.

A továbbiak során az óraművek, óraházak stílustörténetének nagy korszakai szerint fogunk haladni a megyénkben megőrzött gazdag emlékek jó részének bemutatásával.

Az első csoportban a mindmáig gyűjteményben fennmaradt néhány, esetenként meg is szemlélhető **reneszánsz** asztali órával foglalkozunk. Feltétlenül meg kell említenem, hogy az órás szakirodalomban általánosságban így nevezett óraművek döntő többségben az 1600-as években, tehát egyértelműen a barokk évszázadában készültek. Téves elnevezésük oka, hogy régi városaink öreg toronyórái, amelyekhez hasonlítanak, valóban a XV–XVI. századból származnak, és a képzőművészetből ismert eredeti, ezekkel egyidős reneszánsz kori példányok is olyan formájúak voltak, mint amilyeneket később a XVII. század reprodukált. Ma szinte már csak ezek érhetők el a műkereskedelemben, és ilyen kései példányokat láthatunk csak nyilvános gyűjteményeinkben is. (A reneszánsz stílusú asztali órák divatja még a XVIII. században is tartotta magát, a továbbiakban pedig, a XIX. század második felétől egészen napjainkig készülnek hasonló óraházak, amelyeket megmunkálásuk és gyenge szerkezetük miatt műtörténeti szempontból többnyire már lényegében értéktelennek kell tekintenünk.)

1. Reneszánsz díszóra a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeumban. A Nádasdyak öröksége, Nádasdy Erzsébet ajándékként tért haza Kanadából a család ősi fészkebe (XVII. sz.) (ld.: **színes melléklet 2. sz.**, képeslap-reprodukció). Felújítása során meglehetősen durva beavatkozásokat kellett elszenvednie. Például: maga a párkánytag egy vékony lemez, az óratest éleire helyezett oszlopok a semmibe futnak, semmit sem tartanak, mert felettük a báb, urna vagy saroktorony hiányzik. Így e kiemelt ékpontokon csavarok és anyacsavarok 'díszenek' fedetlenül. Az óratestő gúlája jobb oldalra beroskad, ferdén áll. Az óraház eredeti pogácsa lábai helyett igénytelenül öntött, XVIII. századi stock órákon használatos utánczó, ormótlan lábakat kapott (felismerhető a nagyon durva szombathelyi öntés). Az óraszekrény utólag, erőltetve képzett ékpontjaiba türkiz és rubin gombokat szórtak el, még a 8, illetve 16 (?) osztású segédkörök mutatótengelyének helyére is! Egy leendő szakszerű renoválás sokkal rangosabb óráhazzal ajándékozhatná meg a különleges szerkezetet.
2. Reneszánsz hasábóra (Smidt Múzeum, XVII. sz.), intakt állapotban, de mutatók nélkül.
3. Újabb reneszánsz asztali óra, horizontális számlappal, magántulajdonban, vidéken.
Néhány további hasonló órával is találkoztam, ám ezek eredetiségéről nem állt módomban meggyőződni, ezért nem veszem számításba e példányokat.

A **barokk korszak** órái közül említésre méltó példány nagy gyűjteményeinkben nem szerepel, a magángyűjtők állományában lévő, a szakirodalomban így nevezett példányok valójában XVIII. század középiek, és a műtörténet rokkó stílusának idején készültek (vagyis az imént említett csúszást nevezéke szerint továbbviszi a XVIII. század emlékanyaga is).

Barokk óra alatt klasszikusan a Napkirály udvarában, illetve korszakában (a XVII. század második felétől nagyjából 1720-ig) készült pazar órákat kell értenünk. Ezek leggyakrabban **cartel** órák, fali konzolórák voltak, a legelterjedtebb típust ma is így nevezik, noha legtöbb példány esetében már hiányzik az eredetileg elmaradhatatlan, falra (nem ritkán tükörlapra!) erősített konzol (amelynek divatja száz év után lángolt fel ismét, amikor a neoklasszicista [’copf’] falióra egy elterjedt típusát ugyanígy helyezték el a falon). Ennek az óraház fajtának egyértelmű jellegzetessége a nagyon lapos posztamentum, talapzat. Ha ilyen asztali órával találkozunk, akkor az egyértelműen kartelóra (felső része) volt eredetileg.

A barokk óra másik, Közép-Európában nagyon ritka fajtája a babafej-óra (**tête de poupée**), Magyarországon egyetlen példánya sincs tudomásom szerint. Franciaországban is többnyire csak királyi kastélyok gyűjteményeiben találkozhatunk vele. Nem ritka viszont a harmadik típus, amely a XVIII. század közepére nálunk széles körben elterjedt szekrényórák (**Stockuhr**) elődje volt. Ez az apácaóra (**religieuse**). Mindhárom francia barokk óraház jellemzője az a pazarló luxus, amellyel ezeket előállították, amit ma Boulle-technikának nevezünk, és ami a legpompásabb óraékítési technika az óraházak mindenkori történetében.

Egyetlen korabeli barokk órával találkoztam megyénkben (**LE BEUF PARIS** jelzéssel, a XVII. század végéről). Ez negyedütős, orsós gátszerkezetű (spindlis) mechanikával rendelkezik, ismétlő és ütést kiváltó szerkezetekkel. Tetején aranyozott bronz puttó ül, kezében arany lúdtollat tart. Ez az óra magántulajdonban van. (Magassága 65 cm.)

Meg kell említenem, hogy noha többnyire francia munkákra hivatkozom, mint hazánk óráinak előképeire, valójában Európa más országai is, elsősorban Anglia, jelesen megvalósították a maguk óramívességét és óraház-esztétikáját, amely markánsan reprezentálja az adott ország technikai felkészültségét, műszaki intelligenciáját,

színvonalát, ugyanakkor ízlésvilágát is. Kétségtelen azonban, hogy hazai óraműveink és óraművészetünk – többnyire bécsi közvetítéssel – francia mintákat követve formálódott, fejlődött. Az angol óraszerkezet egyébként kimagasló mechanikájának fejlettségével, újító erejével a XVII–XVIII. század óratörténetében. E remekművű példányok úgyszólván teljesen távol maradtak gyűjtőink érdeklődésétől, minthogy nagyon ritkán felbukkanó, nehezen elérhető és szinte megfizethetetlen ritkaságokról van szó. Ismereteim szerint ma sem található megyénkben több, mint három jelentősebb antik angol óra (kettő Szombathelyen, egy pedig vidéken). Viszont az óraház formálódásának történetéhez tartozik, hogy a rokokó korszak öt-hat évtizedében Közép-Európa legelterjedtebb óraháza, a többnyire feketére vagy dióbarna színűre pácolt, módjával díszített, téglányos házú szekrényóra a francia apácaóra (religieuse) típusa éppen angol közvetítéssel leegyszerűsítve uralta óráink megjelenését a XVIII. században. A drága anyagokkal borított franciás óraházak alig terjedtek el régióinkban.

Rokokó óra megyénk nagyobb közgyűjteményeiben nem található, viszont magántulajdonban igen kitűnő példányok fordultak elő. Szétszóródásuk története szomorú utolsó akkordjainak szemtanúja lehettem a közelmúltban. Viszont az újabb vasi gyűjtemények állománya már örvendetesen gazdagodik idegenből hozott rokokó órákkal.

1. Francia rokokó állóóra háza szombathelyi magántulajdonban, XVIII. század első fele
2. Francia kartelóra magángyűjteményben, szintén jelzés nélkül
3. Francia rokokó kartelóra, eredeti konzoljával. Különlegessége, hogy a ház felületén kézzel festett szórt virágfüzerek díszlenek. Neve (*Cul de lampe*) arra utal, hogy az óraház vonala alapjában lefelé szűkül, mint az elterjedt lanternák formája. A név használatát már korábban az építészet a bolthajtás trapéz formájú gyámkövére alkalmazta. (Nem tévesztendő össze az *en vernis Martin*-típussal, amely hasonló festés mellett egy drága és különleges lakkozott felületre utal.) Az óra Benczenleitner András magángyűjteményének darabja. **(ld.: színes melléklet, 4. sz.)**
4. **François Rabby** párizsi mester 1750 körüli kartelórája vidéki magángyűjteményben, kétségkívül eredeti példány. Rabby óráit korának legszebb példányaihoz sorolhatjuk.
5. Kisebb méretű, zöld színűre pácolt, jelzett francia asztali óra **Henry Padeval Paris** jelzéssel. 1745 körül készült, magántulajdonban található Szombathelyen.

Ezekon kívül több jellegzetes, lant alakú, úgynevezett Boule órával találkoztam, ám ezek kivétel nélkül a XIX. század második felében készültek. Némelyikükön mesternevet is láthatunk (Warin, Baltazar, Lescure, stb), ezek többnyire már maguk elárulják az óra korát, bár találkoztam olyan példányokkal is, amelyekeken ismert XVIII. századi mester neve szerepel (Martinot, Thuret, Gudín), noha ezek az órák kétségtelenül mintegy százhusz évvel e mesterek működése után készültek.

A rokokó korszak (a XVIII. század közepe) magyar óráiról szólva túlnyomóan széles körben fennmaradt, elterjedt egyszerű, többnyire feketére, esetenként dió színűre pácolt, barokknak titulált szekrényórákat, az úgynevezett stock órákat kell értenünk régióink műtörténetének szóhasználatában és a gyűjtői szakzsargonban. A korszak szombathelyi emlékanyagát is ez a típus reprezentálja leginkább. Ez a (többihez képest) hatalmas mennyiségben előállított, fennmaradt (és reprodukált!) óraház-típus még ma sem ritkaság a műkereskedelem kínálatában. Az ismert helyi példányok felsorolását nem ismétlem meg: itthoni mestereink munkáiként már bemutattam ezek java részét. A színes mellékletben

szombathelyi mesterek (Brändl, Besell, Gohm) munkáiként több ilyen stock óra, szekrényóra látható.

Ez a rendkívüli mértékben elterjedt és gazdag mennyiségben fennmaradt egyszerű, álló téglatest formájú szekrényóraház típus végigkíséri Közép-Európában az egész XVIII. századot, annak utolsó évtizedéig.

Óragyűjtésünknek – Szombathely városának, de egész (egyház)megyéinknek is – nagy korszaka következik: **a korai neoklasszicizmus**. Mind Horváth Tibor Antal gyűjtésében, mind a második szombathelyi műtörténeti kiállítás anyagában szerepeltek ilyen ('copf') órák. A négy darab, amelyet sikerült azonosítani e 80 évvel ezelőtti szakirodalomból, szerencsés módon ma is megtalálható magyar földön, ezek közül közgyűjteményekben egy Szombathelyen, egy Sárváron, egy Veszprémben, egy pedig Fertődön található. Ugyanakkor egyik listán sem szerepel az ötödik közgyűjteményi darab: Szabó János Mihály győri mester asztali órája, amely a püspöki palotában áll. Ez feltehetően Mikes püspök szerzeménye a két kiállítás közötti időszakból, ezért nem szerepel az 1912-es bemutatón, illetve Mikes távolmaradása miatt az 1934-es tárlaton sem. Mikes püspöksége alatt a püspökvár déli szárnyának vendéglakosztályában, annak hálószobájában egy empire fiókos szekrényen állt (a lakosztályt ekkor kizárólag empire stílusú bútorokkal rendezték be). Az óra abban az időpontban még helytelenül összeállított házzal szerepelt, amint az alábbi képen láthatjuk:

A pozsonyi Szabó János Mihály faragott és aranyozott órája korábbi helyén, az 1930-as években

Ez az óra dr. Konkoly István püspök idejében a palota kézikönyvtárának márvány kandallóján állt, helyettesítve az eltűnt, rokokó stílusú bécsi bronz asztali órát. Házának faragványai ekkor már helyesen voltak elrendezve, ám néhány hiányosságát sem akkor, sem azóta nem pótolták, mindössze az óradobot koronázó, sérült sas figurát cserélték ki egy ép, gömbről rugaszkodó másik példányra, amely ma is díszíti ezt az órát. Ez a faragott-

aranyozott pozsonyi neoklasszicista óra ma a Szent Pál terem ékessége a palotában, a két főhomlokzati ablak között helyezték el, egy empire stílusú konzolasztalon.

Ennek a jellegzetes házba épített negyedűtős óraműnek ismeretes egy párdarabja is (egyébként nagy ritkaság 200 évnél régebbi órából két megegyezővel találkozni!): ma az Iparművészeti Múzeum Nagytétényi Kastélymúzeumában látható ez a másik példány. A két óraház és a két szerkezet modellje – mindkettő ugyanazon pozsonyi mester jelzésével – lényegében teljesen azonos. A budapesti órát 1961-ben vásárolta a múzeum a Bizományi Áruházban, másfél évvel Stricker Gina szobrászművész, id. Kernstok Károly özvegyének halála után. Az óra a budapesti Kmety György utca 29. alatt álló Kernstok-műteremház éke volt korábban, amelynek falait értékes festményekeken kívül antik szobrok és fajansztárgyak borították, a kandallókon pedig antik órákülönlegességeket helyeztek el. (Ugyaninnen származik több értékes bútor is, mint például a fertői volt Esterházy-kastélyban kiállított itáliai neorokokó stílusú két karosszék és két zsámoly, amelyek sokáig az első emelet reprezentációs terem sorának délnyugati sarokszalonjában álltak.)

Kifejezetten szombathelyi kötődésű, eredetű neoklasszicista óráknak tekinthetjük a korábbi, 24 pontos felsorolásban már említett Hefele-óraházakat, amelyekből ma is Szombathelyen található két példány (mindkét modellből egy-egy).

A továbbiakban tekintsük át a megyénkben található, különlegesebb neoklasszicista órákat:

1. Az 1934-es kiállítás I. termének 62. tétele, a **bécsi Franz Enzinger** mester hatalmas faliórája, amely Pető Ernőék tulajdona volt, ma a Smidt Múzeumban látható.
2. Ugyanitt, a nagyteremben állt **Steinbach Ferenc győri mester** aprólékosan faragott, pazar, aranyozott asztali órája, Pósch Antal, ismert szombathelyi műgyűjtő tulajdona volt. Ez a gyönyörű óra ma Fertődön, az Esterházy-kastélyban található.
3. Ugyancsak a díszterem copf órája **Bernhardt Mátyás pápai mester** impozáns asztali órája (M.: 83 cm.), amely ma a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban áll. Készítőjét Pritz katalógusa nem ismeri, több munkája pedig azóta sem került elő.
4. A kiállítás második termének (a Radnai-gyűjteménynek) ékessége volt **Josef Wimer prágai mester** kandallóórája, szintén a XVIII. század végéről, amely ma a sárvári Nádasdy Ferenc múzeumban látható, magassága 86 cm, szélessége 59,5 cm.
5. **Szabó János Mihály pozsonyi mester** órája a Püspökvár Szent Pál termében.
6. **Johannes Pachleitner, grazi órás mester** tekintélyes méretű, nyolcoszlopos, timpanonos órája, melynek házát **Melchior Hefele tervezte**, szintén Szombathelyen található, magántulajdonban. (7. sz. kép a színes mellékletben)
7. **Schwartz Mátyás budai órás mesternek** az 1770-es évekből származó, impozáns megjelenésű, szépen faragott, aranyozott kandallóórája is magántulajdonú példány.
8. **Bemüllner András székesfehérvári órás mester** mozgalmos felépítésű, oszlopos óraházba épített negyedűtős órája is szombathelyi magántulajdonban van.
9. **Johan Michael Hoser császári óraművesnek, a császárnő órás mesterének** kandallóórája az 1770–80-as évekből, amely zománc számlapján és tengelylemezen is – itt gyönyörűen cizellálva – jelzett, ma szintén magángyűjteményt gazdagít.

Ezeket kívül ismereteim szerint további hat neoklasszicista díszóra található a Smidt Múzeumban, szintén féltucatnyi további példányt ismerek régi vasi családok tulajdonában.

A stílustörténetileg jelentős gyűjtőórák csodálatos világának utolsó vonulatát a XIX. század első felének két széles körben és régiókban viszonylag egységes formavilággal

elterjedt iparművészeti stíluskorszak, **az empire** (mindent egybevetve 1803 és 1821 közé tehetjük a műgyűjtés gyakorlata szerint), **és az azt követő biedermeier** jelenti (tágabb értelmezésben 1815-től lényegében a 48-as forradalmakig számolhatunk vele).

A korábbiakban tárgyalt három alapvető Vas megyei dokumentumban szerepeltetett, valamint a Smidt Múzeum anyagában található órák (az említett nagyszámú „barokk” szekrényórán kívül) zömmel e két stílust képviselik, amint az 1912-es katalógusban lévő egyik óra, a Horváth által közölt mindkét fotón látható órák, illetve a későbbi kiállítási katalógus egyik dísztermi fotóján bemutatott hengeres testű francia empire állóóra is jelzi.

Magántulajdonban szerepelnek a megyeszékhely empire óraállományának alábbi szépséges művei a XIX. század elejéről. Először egy aranyozott bronz házaspáros empire utazóórát mutatok be, majd egy francia empire portálórát, tűzaranyozott bronz applikációval:

Tűzaranyozott bronz empire utazóóra és párizsi jelzésű portálóra ugyanebből a korszakból

Mindkét fenti óra 200 éve, a XIX. század második évtizedében készült, az utazóóra bécsi munka, a négyoszlopos, kompenzációs ingás portálórán pedig az ALEXANDRE ROUSSEL A PARIS jelzés olvasható. Tulajdonosi jelzése szerint Dole (Jura) városkából, Mme Boisset kastélyából származik. Tévedés az az elterjedt vélelem, hogy minden hasonló, *portique* óra a XIX. század első harmada után készült: az első ilyen típusok I. Napóleon császár, majd a Bourbon-restauráció (X. Károly király uralkodása) idején, vagyis 1830 előtt jelentek meg (lásd Pierre Kjellberg könyvében **(12.)**: p. 372–376 és p. 427)! Az itt bemutatott óra is az 1810-es években készült. (Roussel mester a XIX. század első két évtizedében működött.)

A korabeli empire órákat bronz felületeinek finoman gravírozott, gilusált részleteiről és azok rendkívüli aranyozásáról lehet felismerni, beazonosítani és biztonsággal hitelesíteni.

FORRÁS

BALLÓ LÁSZLÓ: RÉGI VAS MEGYEI ÓRÁK, VASI ÓRÁSOK

A következő órát Köstler János készítette Szombathelyen, 1821-ben, a Csornai Premontrei Apátság tulajdona (Horváth Tibor Antal közlése). Ragyogó példája az empire továbbélésének és időleges szimbiózisának régióink korai biedermeier stílusával. Az óraház felépítése már a barokk stock órából kiinduló, azt tudatosan megjelenítő, nyugodt szerkezetű, architektonikus biedermeier tok, de préselt bronz veretei még az empire ízlést képviselik, Egyiptomot idéző szerezsen kariatidákkal és a párkány szélein elhelyezett akroterionokkal, a számlap körül anthemionból képzett (palmettás) csegelydíszekkel, timpanonos oromzattal:

Az empire órák nálunk elterjedtebb bécsi típusából is bemutatok egy rendkívül szép példányt, végül pedig az igényesebb biedermeier órák világára leginkább jellemző fajtából, a keretórából is láthatunk egyet. Az alábbi két óra szintén magántulajdonban van. Ezúttal is köszönöm a gyönyörű órák képeinek közlésére kapott lehetőséget tulajdonosaiktól, akik – értesülve a készülő, óratörténetet bemutató tanulmányról, sokszor önként jelentkezve, nemes jó szándékkal és bizalommal támogattak munkámban óráképeikkel, azok közlési jogával.

Bécsi empire kandallóóra az 1800-as évek legelejéről, Anton Rettich mester munkája, teljesen intakt állapotban, negyedütős, ismétlős, ütés kiváltós, naptáras szerkezete ma is hibátlanul

A fentebb leírt három XIX. század eleji óra képe

működik. *Eredeti, aranyozott bronz díszei is jelzettek*, az ismert bécsi bronzműves, Franz Detler (Dettler) munkái, akinek 1800 körüli felbukkanásával visszatér a bronzöntés helyett a veretek kézi munkával történő előállításának gyakorlata az óraművészetben. Mellette korai biedermeier, ökörszemes keretórát láthatunk, szépen patinázódott laparany felülettel, szintén negyedüts, bécsi óraszerkezettel. Mindkét darab csodálatos, megkímélt állapotban van, amit a nyugodalmas, családi környezetben átélt, megpróbáltatásoktól és tulajdonosváltásoktól mentes két évszázadnak köszönhetnek.

Az egyik, mindössze 50 milliméter magasságú domborművű szoborcsoport, a Daidalosz-jelenet Anton Rettich bécsi mester órájáról, Franz Detler bronzműves, szobrász (bronzier) jelzett munkája. Mellette bemutatom a gyufafejnyi karakterek óraház-művészetét a XIX. század első éveiből.

A továbbiakban csak vázlatosan említem a későbbi korok órait, minthogy ezek már nem tartoznak az eddigiekhez hasonló súllyal és fontossággal az óratörténet érdeklődési körébe.

E helyen említést kell tennem a XIX. század második felének vasi óraállományáról is. E korszak legelterjedtebb vidéki óratípusa a két- és háromsúlyos falióra. Helybéli mestereink működése is hagyott hátra szép számmal példányokat ezekből. Viszont a szintén nagyon elterjedt, különféle kétes értékű, vagy éppen értéktelen fémötvözetből előállított figurális órák szereplése nem jellemző kisebb települések műhelyeinek munkáinál, és még csak saját szerkezetet sem építettek be ilyen, de másutt készült óraházakba.

Sajátos szerep jut a vasi óratörténetben az 1896-tól harminc éven át működött szentgotthárdi Első Magyar Óragyár Rt-nek (1901-től Nemzeti Óragyár), ahol milliós mennyiségekben készültek zsebórák. A nagy termelékenységgű gyár termékeiből alig kéttucatnyi fennmaradt példányról tudunk. Egy részükkel az 1982-es szombathelyi órákiállításon találkozhattak az érdeklődők, ezek kivétel nélkül az Országos Műszaki Múzeum tulajdonát képezik. Egyetlen szentgotthárdi magántulajdonú példányát ismerem.

Szót kell ejtenem arról a tapasztalatomról, hogy akárhány mostani órásmesterrel beszéltem, valamennyien fontosnak tartották hangsúlyozni: Szombathelyen soha nem születhetett saját készítésű óramű, hanem az itteni órák általában osztrák gyárakból (?) beszerzett szerkezetet helyeztek el órájukban, és ennek számlapjára festették, vésték a saját nevüket, illetve később a szentgotthárdi óragyárnál vásárolták a szerkezeteket (ezek szerint órásmestereink csak óraházakat konstruáltak volna?). Ezt a megközelítést teljesen tévesnek kell gondolnunk. Idézzük fel legnagyobb órakitatónk, Horváth Tibor Antal szavait az elmúlt

évszázadok órasmestereiről, 1935-ből: „... óracsinyálók... voltak: ma konstruktőrnek mondanók őket, szemben a ma órásával, aki a gépnek-órának nem teremtője, csak szolgája, aki tisztogat, javít és igazgat rajta, de alkotni már nem tud.” Honnan vette Horváth ezt a mai órásainkat felháborító gondolatot? Például a Debrecenben született, de hozzánk Bécsből érkezett Brändl Gáspár órasmester szavaiból, aki 1818. január 6-án kelt levelében Szombathely város előljáróságához fordul azzal a kérelemmel, hogy vegyék fel a város polgárának. Idézem Horváthot: „Büszkén jegyzi meg, hogy tudja a mesterségét úgy, mint bárki, sőt, olyan órát is fog bemutatni, amelyet egy bécsi mester sem tud csinálni.” Brändl Gáspárnak több Szombathelyen készült óráját is ismerjük, sőt egy még Bécsben készült, magával hozott órája is fennmaradt, amelyet leszármazottai őriztek évszázadokon át Szombathelyen. Hozzáteszem, hogy 1760 és 1860 között még Bécsnek sem volt óragyára, az említett szentgotthárdi gyár pedig a XX. század első negyedében működött, csak zsebórákat készített, és minden darabot saját gyári jelzéssel látott el. Az általunk vizsgált időszakban pedig kizárólag manufakturális előállításban készültek, kisebb-nagyobb műhelyekben az óraszerkezetek, amelyeknek minden darabját kézzel, kézi szerszámmal állították elő. Korabeli rézmetszetek pontosan bemutatják az órasműhelyben folyó munka összes fázisát. Néhány múzeumunk megőrizte régi órasműhelyek teljes berendezését, így arról is tájékozódhat az utókor, akár a mai órások is, hogy e munka elvégzéséhez elégséges technika állt a mesterek rendelkezésére, és nem kellett idegen gyárakhoz folyamodniuk azokban a nehéz időkben, amikor azok még nem is léteztek...

Szintén Horváth tanulmányából ismerjük, hogy városunk órásai 1792-ben panaszt tesznek a városi előljáróságon egy helybeli kereskedő ellen, aki kismartoni órákat forgalmaz. (Ma is találhatunk a Smidt Múzeum állományában egy éppen ebből az időből származó, szépséges, Minerva-figurás neoklasszicista órát, Flaschge János kismartoni mester munkáját, de az 1980-as években további ott készült példányokkal is lehetett még találkozni Szombathelyen. Tudunk olyan óráról országos gyűjteményben, amely Szombathelyről származik, és szintén Flaschge munkája.) További panasz is érkezik, ezúttal a nálunk árusított grazi órák miatt. Ismerjük, hogy Hefele Menyhért az egyházmegyei építkezésekkel összefüggésben egy óraházat is tervezett, amelynek egy példánya ma is megtalálható Szombathelyen, magántulajdonban. Ez az impozáns, nyolcoszlopos, faragott és aranyozott óraház is Grazban készült szerkezetet kapott.

Mindezek azt bizonyítják, hogy mestereink saját készítésű órákat forgalmaztak (ezért sértették érdekeiket az idegenből hozott órák). A szombathelyi órákon látható mesternév tehát helyi előállítás, és a nevezett mester kézi erővel végzett saját, önálló munkáját jelenti.

A teljesség kedvéért megemlítem, hogy a korábban idézett híres, Horváth Tibor Antal alapította szombathelyi óra-, érem- és játékkártya-gyűjtemény rejtélyes összefüggésekre utal – ezúttal Horváth különös érdeklődése által – az időmérés ősi mértékegységei és a kártyajáték szimbolikája között. Nem véletlen az sem, hogy a már említett Nicolas Arnault, a Napkirály grafikus, kiadója munkásságában is párhuzamosan van jelen az órák visszavisszatérő ábrázolása és a játékkártyalapok világa (ilyeneket is tervezett). A legelterjedtebb kártyasorok szerkezetében megjelenik az évszakok négyes tagolása (amely később hol a háborúzás jellegzetes motívumaivá, hol a feudális társadalomszerkezet alappilléreinek jelképeivé módosult), a lapok darabszámában az esztendő heteinek ötvenkettes száma, a teljes pakliérték pedig, a Jokerek alkalmazott számától függően 365-öt, illetve 366-ot, az

év napjainak számát teszi ki. *Ezen összefüggéseknek sem jelképrendszerét, sem a számtartalmi párhuzamosságokat mindeddig senki sem elemezte. Ám fenti összefüggéseik miatt nem tarthatjuk véletlennek Horváth kutató munkásságában sem a játékkártya és az időmérés iránti kiemelt, társított érdeklődést. A problémakör dimenzionált értékeléséhez odáig szükséges visszamenni az időmérés történetében, amikor a parasztember a természet jelenségeivel, és azokra csiszolódott ösztönével mérte napra pontosan az évet, és percre pontosan a napot, továbbá az a priori, illetve az egészen rendkívüli időmérő megoldások és szerkezetek szisztémájának átgondolása vihet közelebb minket egy komplexebb jelrendszer teljes áttekintéséhez, megfogalmazásához és értékeléséhez (olyan tágabb értelmezéseken keresztül, illetve annak mintája szerint, ahogyan például a kora középkori maja civilizáció labdajátéka a kozmosz szisztémáját és működését szemléltette).*

Miután a fentiekben több megközelítésben és csoportosításban áttekintettük a Szombathelyen őrzött antik órákat, még ki kell emelnem, hogy vidéki múzeumaink is őriznek néhány helyben készült óraremeget. Így például a kőszegi Jurisics Miklós Vármúzeumban is található Kőszegen készült példány, a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum pedig a szombathelyi Gohm Márkus jó állapotú stock óráját őrzi a XIX. század elejéről.

Már említettem Hábel János György kőszegi órásmester egy fekete pácolt, negyedtűs szerkezetű szekrényóráját, amely ma a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban található.

Végül érdemes volna összegezni a szombathelyi Smidt Múzeumban őrzött vasi készítésű óraműveket, hiszen itt található közülük a legtöbb. Ezek bemutatását, e múzeum meglátogatására való buzdítás mellett terjedelmi okokból mellőzni vagyok kénytelen.

A XX. század középső harmada szombathelyi órásmestereinek teljes névsorát az 1946-ban megjelent Kapcsolókönyvben (tulajdonképpen telefonkönyv volt) találhatjuk meg. Ekkor még csupán 399 'állomással' (előfizetővel) rendelkezett a város, e kis kötet gondosan bemutatja ezek névsorán kívül a hivatalokat, közintézményeket, iskolákat, vallási felekezeteket, az egészségügyet stb. Majd a szombathelyi iparosok, kiskereskedők teljes névsora következik: mindjárt az aranyművesekkel, órással kezdődően. Ebből megismerhetjük az összes akkori aranyművest, órát és ékszerészt: 25 nevet találhatunk. Közülük igazi órásmesterek, akik csak ékszerrel és órával foglalkoztak, a következők voltak: Dukesz Ferenc, Feiner Gyula, Gróf Károly, Jámbor Isván, Komócsin György, Krutzler Ferenc, Langer Lajos, Lengyel László, Ligeti Jenő, Marácz István, Macoun József, Molnár Károly, Müller Gusztáv, Paller István, Rimbauer Géza, Schreiner Rezső és Szilágyi Rezső. Műtárgy-kereskedelemmel pedig ugyanakkor Czakó Gyula (Gr. Széchenyi u. 10.) és Vértesi Ferenc (Széll Kálmán utca 17.) foglalkozott.

A XX. század második felében, a 2. világháború után a gyökeresen megváltozott társadalmi szerkezettel dacolva az órással társadalmi újra életre kelt. A mai idők még emlékeztetnek az ifjú éveikben látott órásműhelyekre, amelyek néhány esetben évszázados órásgenerációk érintetlenül maradt munkahelyét idézték. E korszak mesterei közül megemlíthetjük Macoun József, Feiner Gyula, Müller Gusztáv, Pajor József, Iglódi Sándor és Langer Lajos nevét. Kicsiny műhelyeik ott sorjázta a Kőszegi, Kossuth Lajos, Óperint utcák és a Karicsa környékén a Soós Lajos kötélverő, Zigling Anna látszerész, Főző Karola virágos, Stampfer József tolltöltő (!), Kántor József tyúkszemvágó (!), a Drohokának elnevezett tyúkszemtapaszát országosan reklámozó Horváth drogéria, Kocsis György

suszer, Kirmer Gyula és Kisfaludy Jenő biciklijavítók műhelyeinek, üzleteinek elvarázsolt világában, ahova fokozatosan kiszorította őket (a 'magánszektort') a 'cívus piac' területéről, a Fő térről az állami, 'hivatalos' kereskedem bolthálózat (festékbolt, faárubolt, cipőbolt, hentesáru, Állami Áruház, Elegancia stb.). E jeles mesterek között még igazi, 'régí vágású' polgárokat is ismerhettünk, akiknek lényé még a századelő társadalmának e sajátos rétegét idézte, mint például Feiner Gyula, Macoun József, id. Pajor István, vagy id. Iglódi Sándor, akiről fia, ifj. Iglódi Sándor szíves közléséből ismerjük, hogy 1935 körül Czöre Kálmánnál tanulta ki a mesterséget, annak Kiskarban lévő műhelyében (amely a későbbi Magyar Imre Vendéglője helyén állt), fia számára pedig, aki a mai napig képviseli a jeles családi mesterséget, svájci iskolázottságot biztosított.

Meg kell említenem, hogy városunk igazi régi, polgári családjainak kis száma pontosan jelzi a történelmi örökséget, azt a tényt, hogy alig 200 évvel korábban, az egyházmegye megalapítása, illetve Szily János püspök városérelő munkássága előtt Szombathely még jelentéktelen kis mezőváros volt, amelynek társadalomszerkezetében még az arisztokrácia is szélesebb réteget képviselt, mint a polgárság, a feudalista településszerkezet tükrözeteként. E várostörténeti tényt lényegében még a kiegyezés utáni fellendülés se másíthatta meg, hiszen régi polgárságot lehetetlenség új családokkal pótolva teremteni. A fellendülés évtizedeinek új, immár nagyiparos polgárságát pedig elemésztette a második világháború: a XIX. század végi látványos polgári fejlődésben a főszerpet a zsidóság vitte, amelynek lélekszámbéli veszteségei óriásiak voltak a 4228 zsidó lakos 1944-es elhurcolását követően.

Valamikor a városmag keleti háromnegyedét, az Erzsébet Királyné utcát uralták elsősorban a kis mesterségek. Mintegy 90 kisebb-nagyobb műhely foglalt helyet az alig ötven házból álló sajátos belvárosi területen, velük társulva ugyanitt és ugyanekkor közel hatvan kereskedés is kiszolgálta vásárlóit. E színes és széles iparosság és kiskereskedelem elhelyezésének titkát a telkek mélyén hosszsan benyúló udvari oldalépületek magyarázzák, amelyek mára már teljesen eltűntek a belvárosból. Könnyű elképzelni, hogy a városka szívében 'világvárosi forгатagot' képezett a kisvállalkozásoknak ez a besűrített mennyisége. A belvárosban munkálkodó mesterek egy letűnt világ utolsó, végsőkig kitartó élő ereklyéi voltak, emléküik, jelenségük a mi generációnk eltávozta után már aligha támadhat fel hátrahagyott kevés számú tárgyaik, eszközeik, szerszámaik, szűkösen fennmaradt dokumentumaik által plasztikus élőképékként. A mi dolgunk tehát emléküik megfogalmazása.

E mesterek számbavétele nagyon szép, de féltő, hogy néhány évtized múlva az utókor számára már személytelen, tartalmatlanná vált, súlytalan és érdektelen seregszemplét fognak jelenteni, ha most nem ápoljuk emlékezetüket. Ennek fontosságára Pajor István úr, műköszörús mester hívta fel figyelmemet, aki mára szinte egyedüliként idézi meg személyes működésével az öregváros területén iparosságunk történetét. Köszönet érte. A figyelemfelkeltésért. És a fáradhatatlan, hősies helytállásért!

A műgyűjtő-régiségkereskedő réteg új generációjából kiemelkedik Varga János alakja, aki vezető szerepet vállalt romosan megmaradt iparművészeti értékeink megmentésében, felújításában. Hely- és tárgytörténeti gyűjtőinknek mindenkor készséggel állt rendelkezésre, minden eszközzel segítette minden hasonló érdeklődésű lokálpatriótánkat.

Nem lenne teljes a szombathelyi órás mesterség bemutatására tett kísérlet, ha nem említeném az órásaink világát mai napig megtettesítő mestereket, akik készséggel voltak segítségemre közvetlen elődeik számbavételében. Szinte mindannyiuk őriz emléktárgyakat,

fotókat, albumot szerkesztettek, jegyzeteket készítettek kedves szakmájuk múltjáról, még csoportkép is készült, még hozzá annak a köztes generációnak időszakából, amikor a szakma XX. századi nagy öregjei már nem éltek, de mára a képen szereplő mesterek szinte kivétel nélkül szintén nincsenek már az élők sorában. Emlékezzünk meg tehát róluk is. Módomban állt hosszabb beszélgetés során tájékozódni a régiekről Benczenleitneréktől, Macoun Józseftől, Iglódi Sándortól. A mai órák még áhitattal őrzik a szakma iránti rajongást és tiszteletet, ápolják e szép mesterség hagyományait. A mesterségét, amelyen nem fog az idő: inkább („mondhatnók”) az órák fognak az időn: nem tűnnek pontatlanságot. Egyetlen másodpercnyit sem...

*Aranyozott bronz veret az óraház bronzművészetének utolsó fénykorából,
az 1800-as évek elejéről (38x150 mm)*

* * *

Munkám összeállításában feltétlen segítséggel támogattak a Savaria Múzeum részéről Csapláros Andrea igazgató asszony, Kelbert Krisztina, a Történettudományi Osztály vezetője, továbbá a könyvtár munkatársai, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumból Kákonyi Anna történész muzeológus, továbbá Szombathely mai órás mesterei, helytörténeti kutatóink és magánszemélyek, akiknek óratörténetileg fontos, esetenként helyi készítésű óra van a tulajdonában. Ők sok esetben kéretlenül is segítségemre siettek. Ugyanakkor lelkesen támogatta munkámat dr. Széll Kálmán professzor úr és dr. Sáray Ferenc. Végül Nagy György, Varga János műkereskedők, Pittmanné Mikó Ildikó, S. Baráth Irén és mások, akik nem kívántak nevükkel megjelenni e felsorolásban. Ezúttal is köszönöm értékes közreműködését valamennyiüknek.

FORRÁS

BALLÓ LÁSZLÓ: RÉGI VAS MEGYEI ÓRÁK, VASI ÓRÁSOK

1. kép. *Femme de qualité*

2. kép. *A Nádasy-óra*

3. kép. *Barokk szekrényóra*
Brändl, Bécs

4. kép. *XV. Lajos Cartel óra 1770.*
(Benczenleitner András magángyűjteménye)

5. kép. *Franz Besell Steinamanger másolata*

VASI SZEMLE

2018. LXXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

6. kép. Gohm Márkus órája a Hanno Verum árverésén

7. kép. Hefele óraháza grazi szerkezettel

8. kép. Hefele rendkívüli szerkezeteket kapott óraház-típusainak egyik példánya

9. kép. Késő empire portálóra Szigetvári Zoltán magángyűjteményéből

10. kép. Figurális díszítésű francia óra a XIX. század közepéről, ifj. Pajor István magángyűjteményéből